

VYBRANÉ ASPEKTY METODOLOGIE VĚD F. A. HAYEKA

RÓBERT JASELSKÝ

Abstract:

This paper discusses some selected aspects of methodological problems of social and natural sciences, which are important for other discussion. The first part describes relevant disparities between the object of physical sciences and the object of social sciences. There are three important differences. The first one consists in limited option of social experiments. The second one consists in restricted possibility of using quantitative methods and the last one is the fact, that we know "human atom" better than "physical atom". These attributes are the same for three separate methodological concepts: the concept of F.A.Hayek, the Mises-Rothbard's concept and the concept of K.R.Popper that are described in this paper. Although there are some similar fundamentals in all three concepts, conclusions important for methodology are different. The methodological concept of Hayek includes some similar features like Popper or Rothbard, but in consequence represents original concept described in this paper.

Keywords: methodology, natural sciences, social sciences, complexity of phenomena

JEL Classification: B400, B530

Lze se domnívat, že spor mezi ekonomickými teoriemi do značné míry spočívá, resp. jeho důvodem je spor o vědeckou metodu. Tým se právě otevírá prostor pro problematizaci metod ekonomické vědy.

Hayek rozvinul svůj metodologický koncept v knize Kontrarevoluce vědy. Ta je rozdělena na tři oddíly, první dva byly poprvé publikovány v časopise *Economica* v letech 1942-44. Třetí oddíl byl poprvé vydán v roce 1951 v časopise *Measure*. Dále budu vycházet z Hayekovy „nobelovské“ přednášky z 11.12.1974 a z jeho *Studies in Philosophy, Politics and Economics* vydaných v roce 1967, ze které bylo několik esejí přetištěno v českém jazyce ve sborníku *Zásady liberálního řádu*, redigovaného Tomášem Ježkem. Tyto skutečnosti je potřebné uvést, protože časem Hayek částečně změnil „tón diskuse“.

Vymezení metodologie věd

Popper rozlišuje „mezi procesem vymýšlení nové ideje a metodami a výsledky jejího logického zkoumání“.¹ Proces vymýšlení je podle Poppera pro logickou analýzu vědeckého poznání irelevantní a může být velmi zajímavý pro empirickou psychologii. Podstatné je zkoumání metod používaných pro odůvodňování a testování nových idejí, pokud mají být brány vážně. Popper tvrdí, „že není nic takového jako logická metoda pro získávání nových myšlenek ...“, a dodává: „každý objev obsahuje „iracionální prvek“ nebo „tvořivou intuici“

v Bergsonově smyslu.² Nevím sice, jestli existuje „iracionální prvek“ v každém objevu, nicméně zůstává skutečností, že „akt objevení“ by bylo asi nemožné formalizovat jako logický postup.³ Z tohoto hlediska je nesmyslem používat jako kritérium vědeckosti atributy objevení, resp. odmítat nějakou teorii kvůli tomu, že nemá „čistý vědecký původ“. Nicméně tato popperovská specifikace problém teorie vědy rozumně zužuje na problém odůvodnění, čímž zároveň předmět metodologie pozbývá charakter empirických věd.⁴

Vliv Vědy

Přírodní vědy zaznamenaly od novověku nesporný úspěch. „Byly natolik úspěšné, že brzy začaly mimořádně fascinovat i ty, kdož pracovali v jiných oblastech poznání; tito badatelé začali rychle napodobovat způsob jejich výkladu i příslušný slovník. Tím počala ona tyranie, kterou metody a technické postupy Věd v onom užším slova smyslu uplatňují od té doby vůči ostatním oborům.“⁵ Hayek termínem Věda „v onom užším slova smyslu“ a s velkým písmenem označuje fyzikální a biologické disciplíny, na které se termín věda podle Hayeka stále více a více omezoval, které si současně začaly činit nároky na zvláštní rigoróznost a jistotu, jež je měly odlišovat od všech ostatních disciplín.⁶ Hayek vyjmenovává tři hlavní překážky vzestupně podle důležitosti, kterým musela čelit moderní Věda od svého vzniku v renesanci. Za prvé to bylo přesvědčení, že „nejlepší cestou k poznání pravdy o přírodě je studium děl velkých osobností minulosti“.⁷ Důležitější bylo dodržování metodologického esencialismu.⁸ Možná nejhorší překážkou byly „antropomorfní“ a „animistické“ teorie, založené na analogii s fungováním lidského vědomí, které hledaly účelné uspořádání světa a docházely zadost učinění tehdy, když v tomto uspořádání našly důkaz o působení tvořivého ducha.⁹

Zatímco ve své knize Kontrarevoluce vědy si Hayek nečiní si nárok na přesný výčet toho „co vědci skutečně dělají, nýbrž snaží se pouze vymezit ty názory na podstatu vědecké metody, které hrály v poslední době dominantní roli.“¹⁰ Je především jeho kritikou scientismu.¹¹ Ve své pozdější práci *Studies in philosophy, politics and economics* pojednává o tom, jaká by měla být metoda společenských věd, v čem se liší od metod přírodních věd. V úvodu této knihy Hayek prohlašuje, že částečně změnil tón jeho pojednání o scientismu, a to z toho důvodu, že mu Karl Popper vysvětlil, že přírodní vědy skutečně používají jiné metody než ty, o kterých se domnívaly, že používají. Tím se podle Hayeka rozdíl mezi přírodními a společenskými vědami výrazně zúžily, ale pouze kvůli tomu, že se mnoho společenských vědců snaží imitovat metody, o kterých se chybně domnívají, že jsou metodami přírodních věd, bude pokračovat ve své argumentaci.¹² Hayek se metodologickým problémům věnuje také ve své přednášce u příležitosti udělení Nobelovy ceny, v které zároveň uvedl, že „některé z nejtěžších omylů nedávné hospodářské politiky (jsou) přímým důsledkem tohoto vědeckého omylu (scientismu).“

Hayek se v Kontrarevoluci vědy hlásí k tezi o nejednotné metodě věd: „lidskou činnost nemůžeme pochopit a vysvětlit stejným způsobem, jakým můžeme pochopit a vysvětlit jevy fyzikální.“¹³ Podle Hayeka musíme tedy vycházet z charakteru zkoumaného, a vzhledem k němu lze, či nelze aplikovat jisté metody. Jaké jsou ale metody přírodních věd, které nelze použít při zkoumání lidské činnosti. A čím jsou atributy lidské činnosti odlišné od charakteru zkoumání přírodních věd?

Předmět a metoda přírodních věd

„Věda začíná poznáním, že věci, které se nám jeví jako stejné, se nechovají vždy stejným způsobem, a že u věcí, které se nám jeví jako rozdílné, se někdy ukazuje, že se ve všech ostatních ohledech chovají stejně; a od této zkušenosti postupuje Věda k nahrazování té

klasifikace, kterou poskytují naše smysly, klasifikací novou, která neseskupuje to, co se jeví jako podobné, nýbrž to, u čehož se ukazuje, že se to chová stejným způsobem ve stejných podmínkách.“¹⁴

Přírodní vědy jako jiné empirické vědy vycházejí z toho, co je smyslovým vjemům přístupné. Zároveň ale „neustále ukazuje, že „fakta“ jsou odlišná od „pouhého jevu““. ¹⁵ Ale „fakta“ už většinou smyslově vnímatelná nejsou. Popper to pojmenoval skutečně trefně, když řekl, že věda nevysvětluje neznáme známým, jak se tomu běžně věří, ale naopak, známe neznámým.¹⁶ Podle Hayeka, právě „tento proces reklasifikace „objektů“, které naše smysly již určitým způsobem klasifikovaly, ... novou klasifikací, založenou na vědomě ustavených vztazích mezi třídami událostí, je snad nejcharakterističtějším aspektem postupu přírodních věd“¹⁷ Vědce zároveň nezajímají názory a představy lidí o světě, to jsou pro vědce pouze provizorní záležitosti.

Předmět společenských věd a jeho specifika

V Kontrarevoluci vědy Hayek podává následující vymezení. Společenské vědy se „nezabývají vztahy mezi věci, ale vztahy mezi lidmi a věcmi, nebo vztahy mezi lidmi navzájem. Zabývají se lidskými činnostmi a jejich cílem je vysvětlit nezáměrné nebo neúmyslné výsledky činnosti mnoha lidí.“¹⁸ Cílem společenských věd tedy není popsat „celého“ člověka, všechny lidské atributy, nezabývají se nevědomými reflexy nebo procesy v lidském těle, ty můžeme „bez překážky traktovat a zkoumat „mechanicky“ jakožto účinky objektivně pozorovatelných vnějších událostí.“¹⁹ Společenské vědy v užším slova smyslu se podle Hayeka zabývají těmi činnostmi člověka, u kterých si vybírá „mezi různými možnými cestami, které se mu otvírají“.²⁰ Podle Hayeka jsou jejich předmětem ty činnosti člověka, kde je člověk svobodný a nezamýšlené důsledky těchto voleb. Zjednodušeně-lidské volby a jejich důsledky. Pokud by ale člověk nebyl svobodný, bylo by možné zkoumat všechny aspekty lidské činnosti „mechanicky“? A co lze považovat za „vybírání“, a kdy je člověk svobodný?

Hayek se těmito problémům věnuje ve své práci The Sensory Order.²¹ Zde Hayek provádí důkaz absolutní nemožnosti detailní explanace lidského mozku lidským mozkem. Explanaci popisuje tak, že se v mozku explanátora zformuje model komplexních událostí, který ale vysvětluje pouze její některé charakteristiky pomocí obecného a abstraktního principu. Komplexní událost je explanována tak, že její charakteristiky jsou klasifikovány podle druhů, ty jsou jednotlivě, či druhově samostatně explanovány a pak „sečteny“ do komplexní události. Pokud explanace probíhá takto, pak z toho podle Hayeka plyne, že ten kdo provádí explanaci, který také představuje klasifikační aparát, musí mít „strukturu vyššího stupně complexity“ než to, co je explanováno, co je zároveň klasifikováno. To představuje absolutní mez našeho poznání, a teda také absolutní mez pro vědu samotnou. Zároveň si je třeba uvědomit hypotetičnost jakékoli detailní explanace komplexních událostí. Stačí poukázat na „přesnost“ předpovědi počasí, kde kromě problému „nepřesnosti“ explanačního principu vystupuje také problém velkého počtu vstupujících proměnných. Je to problém jejich sběru a také obtížnost manipulace s nimi. Lidské chování by sice možná bylo přesně vysvětlitelné, ale ne samotným člověkem. Z toho plyne rezultát, že i když možná neexistuje „opravdová svoboda“, resp. že by pro lidské chování platil princip kauzality, člověk je svobodný také proto, že je „nepřezkoumatelný“, sebou samým.

To, že v společenských vědách je zkoumán člověk člověkem je zároveň závažné specifikum lidské činnosti jako předmětu společenských věd. To dále souvisí s tím, co Hayek označuje jako „subjektivní charakter dat společenských věd“.²²

Subjektivní charakter dat společenských věd.

Zatímco v přírodních vědách se odhlíží od toho, jaké představy mají lidé o fyzikálním světě, protože pravděpodobně nejsou důležité pro vysvětlení přírodního světa, ve společenských vědách právě tyto představy, či mínění lidí mohou tvořit její „data“. Pokud se společenský vědec snaží pochopit lidské činnosti a jejich důsledky, a pokud připustíme, že se chováme vzhledem k tomu jaké máme cíle a představy o možnostech dosažení těchto cílů, pak nelze ve společenských vědách od nich odhlížet. Hayek uvádí příklad s archeologem²³, který při nalezení kamenné věci, bez toho aby se pokusil porozumět myšlenkové činnosti prehistorického člověka by nemohl rozeznat, zda-li se v případě nalezené věci jedná o kamenný nástroj, vyrobený člověkem nebo pouhý náhodný produkt přírody.

Lidské cíle a mínění mají taky subjektivní charakter, jsou 'umístěné' v jednotlivých lidech. Pokud ale data společenských věd představují cíle a mínění jednotlivých lidí a zároveň připustíme rozdílnost lidských cílů a představ, pak z toho logicky plyne, že data společenských věd jsou rozptýlené mezi lidmi, v „jejich hlavách“.

Podle Hayeka: „Specifické obtíže společenských věd ... pocházejí z toho, že ideje v nich vystupují jaksi ve dvojí funkci, jednak jako součást předmětu zkoumání a jednak jako ideje o předmětu zkoumání. Zatímco v přírodních vědách rozdíl mezi předmětem poznání a naším vysvětlením tohoto předmětu koinciduje s rozdílem mezi idejemi a objektivními fakty, ve společenských vědách musíme rozlišovat mezi myšlenkami, které jsou konstitutivní pro jevy, jež chceme vysvětlit, a těmi idejemi, které máme o těchto jevech buďto my anebo právě ti lidé, jejichž činnost musíme vysvětlit, a které tedy nejsou příčinami společenských struktur, nýbrž teoriemi o nich.“²⁴

Například v případě zkoumání změny ceny nějakého zboží je třeba rozlišovat mezi idejemi, které způsobily změnu ceny, tedy představují názory lidí na určité zboží, které se změnily, čehož důsledkem je změna ceny. Jsou to tedy konstitutivní ideje, které jsou vlastně příčinou společenského jevu, v tomto případě změny ceny. Zároveň jsou podmínkou jejich existence, které by vlastně bez nich neexistovaly. Samozřejmě je možné, aby došlo k změně ceny vlivem nějakého jiného faktoru, který nemá charakter názorů lidí na zboží, například vlivem nepříznivého počasí. Je to nicméně možné, skutečností ale je, že pro každou cenu jsou konstitutivní a podstatné lidské preference, hodnocení věci člověkem.

Na druhé straně nám vystupují i jiné ideje, které v případě změny ceny představují různé představy, vysvětlení nebo teorie změny ceny. Jsou to koncepty, které si vytváříme přirozeně proto, aby jsme světu rozuměli. A tady vzniká prostor pro společenské vědy. Jak již bylo řečeno o přírodních vědách, nezajímají se o to, co si lidé o světě myslí, a jak se v důsledku toho chovají, ale o to, co si lidé mají myslet. Pojmy, jež lidé skutečně používají, způsob, jimiž vidí přírodu, to jsou pro vědce nutně provizorní záležitosti, a jeho úkolem je změnit tento obraz, změnit užívané pojmy tak, aby mohl činit určitější a přesnější výpovědi o nových třídách událostí.²⁵ Tyto vědy zároveň nahrazují našimi smysly klasifikované jevy novou klasifikací a názory a představy lidí o světě nahrazuje lepšími koncepty. Společenské vědy stejně revidují běžné koncepty, vytvořené lidmi a nahrazují je lepšími teoriemi a lepšími pojmy. Konstitutivní ideje se můžou a pravděpodobně se také velmi často mění v důsledku změny konceptu, zůstávají ale konstitutivními pro společenský jev.

Hayek označuje reklasifikaci „objektů“ naší smyslové zkušenosti jako nejcharakterističtější aspekt postupu přírodních věd.²⁶ Není tento aspekt ale společný všem vědám? Vždyť také například v obchodě můžeme smyslově vnímat ten samý jev v případě, když sledujeme dva lidi, který si koupili stejnou věc. Ekonomie nám ale říká, že sice jev je smyslově stejný, ale z hlediska preferencí tito dva lidé nákupem a spotřebou té samé věci mohli uspokojovat úplně jiné preference, tedy fakta mohla být jiná. Zatímco u prvního se mohlo v případě koupě nějakého oděvu jednat o preferenci módy, u druhého se mohlo jednat o preferenci barvy. Takto by ale ekonomie také překlasifikovávala „objekty“ našich smyslových kvalit, čímž by postup přírodních věd nebyl tak výjimečný. Táto skutečnost se

nám stane zřejmější, když si uvědomíme, že neexistuje jakési čisté vnímání, vnímání „nezatížené“ teoriemi, koncepty, či různými očekáváními.²⁷ Když tedy vnímání je podmíněno našimi koncepty, či očekáváními, potom věda formulováním svých teorií jednak mění naše vysvětlovací koncepty ale také naše vnímání, ve smyslu toho, že ovlivní to, jak na to, co vidíme, nazíráme a jak si to vysvětlujeme.

Komplexnost zkoumaného

Hayek ve své knize *Studies in philosophy, politics and economics* pojednává mimo jiné také o vědecké metodě z hlediska toho, o jak komplexní jev se pokouší vysvětlit. Podle Hayeka nelze určité charakteristické postupy fyziky univerzálně použít, a to z toho důvodu, že jinde je situace jiná.²⁸ V oblasti fyziky se jedná o jevy, „kde počet významně spojených proměnných různých druhů je dostatečně malý na to, aby nám to umožnilo studovat je tak, jako kdyby tvořily uzavřený systém, kde můžeme pozorovat a řídit všechny určující faktory...“²⁹ V případě studia například trhu nám vystupuje podstatně složitější jev, jenž závisí na jednání mnoha jednotlivců. A při studiu samotného lidského jednání nám vystupuje značný počet proměnných, okolností, které ovlivnily lidskou volbu. Popper ve své knize *Bída historicismu*³⁰ odmítá tezi, že sociální situace jsou složitější než situace fyzikální. Podle Poppera, tvrzení, že sociální situace jsou složitější, vychází ze dvou zdrojů. Prvním je to, že srovnáváme rozdílné věci. Na jedné straně uměle izolované experimentální situace fyzikální s konkrétní sociální situací. Druhým zdrojem je víra, že popis sociální situace vyžaduje znalost duševního a fyzického stavu každého zúčastněného. Neexistuje důvod, proč se domnívat, že konkrétní fyzikální situace jsou jednodušší a také, že by popis fyzikální situace obsahoval požadavek popisu atomárních a subatomárních stavů všech zúčastněných elementárních částic.

Mám důvod se domnívat, že Hayek ve svých *Studies*³¹ přinejmenším částečně přijímá tuto argumentaci, když rozlišuje mezi fyzikou a aplikovanými přírodními vědami, kde aplikovanými vědami míní disciplíny, jako je astrofyzika nebo odvětví geofyziky (seizmologie, meteorologie, geologie, oceánografie atd.). Tyto vědy jsou aplikované, protože pro jejich teorie je charakteristické, že jsou dedukcemi odvozenými z kombinací známých zákonů fyziky. Zatímco ve fyzice je možné určující faktory pozorovat a řídit, jedná se v podstatě o řízené experimentální situace, v aplikovaných vědách je právě tím, že to možné není, situace složitější. Ve fyzice je tedy situace jednodušší, ale ne tím, že by samotné konkrétní fyzikální situace byly jednodušší, ale tím, že ve fyzice existuje možnost provádět experimenty, v kterých je možné situaci zjednodušit.

Důležitější je ale spíše Hayekův odkaz³² na Warrena Weavera, který rozlišuje mezi „jevy neorganizované složitosti“ zkoumané přírodními vědami a „jevy organizované složitosti“ v společenských vědách. Podle Hayeka: „Organizovaná složitost zde znamená, že charakter struktur, které ji vykazují, závisí nejenom na vlastnostech jednotlivých prvků, z nichž se skládají a na relativní četnosti, s níž se prvky vyskytují, nýbrž také na způsobu, jímž jsou jednotlivé prvky navzájem spojeny. Při vysvětlování toho, jak tyto struktury fungují, proto nemůžeme nahradit informaci o jednotlivých prvcích statistickou informací, nýbrž musíme požadovat o každém prvku úplnou informaci, máme-li ze své teorie odvodit specifické předpovědi individuálních událostí.“³³ Táto pasáž dokumentuje Hayekovu kritiku statistických metod v společenských vědách a především to, že existuje rozdíl mezi složitostí různých jevů.

Vědecká metoda

Doposud jsem se věnoval pouze obecnému charakteru předmětu věd a jejich specifikám. Nicméně doposud jsem se nevěnoval tomu, co osobně považuji za podstatný

problém metodologie věd, tak jak ho chápe Popper, tedy problému odůvodňování vědeckých teorií. Těmto problémům se Hayek věnuje částečně ve své Kontrarevoluci vědy a obsírněji ve svých *Studies in philosophy, politics and economics*. V úvodu a v dalších částech ve svých *Studies* se Hayek hlásí k učení K.R.Poppera s jistými výhradami³⁴, které jsou podle mně podstatného charakteru.

Na tomto místě by bylo užitečné se stručně zmínit o „Popperově metodologickém učení“. Jak už jsem zmínil dříve, podle Poppera jsou pro metodologii věd podstatné problémy odůvodnění teorií. Zatímco pro zkoumání těchto problémů je odůvodněné postupovat „filosoficky“, se samotným aktem vymyšlení, či objevení si daleko lépe poradí empirická psychologie.³⁵ Popperova vědecká metoda je označovaná jako hypoteticko-deduktivní. Tato metoda spočívá v nabídnutí hypotézy, teorii, která je následně testována. Z testované hypotézy a počátečních podmínek odvodíme prognózu, kterou pak porovnáváme s výsledky experimentálních nebo jiných pozorování. „Shoda pozorování s předpovědí je chápána jako osvědčení či koroborace hypotézy, jakkoli nejde o konečný důkaz, jasná neshoda je považována za vyvracení či falsifikaci.“³⁶ Výsledkem testu bývá selekce hypotéz, které v testování obstály, neboli eliminace těch, které neobstály a které jsou tudíž odmítnuty. Zároveň, a pravděpodobně je to většina vědecké práce, pomocí dedukce odvozujeme z testované hypotézy důsledky, které z ní vyplývají. Popper odmítá verifikaci, tedy shodu prognózy s pozorováním, jako kritérium pro přijetí hypotézy, protože jak sám říká: „Když totiž nejsme kritičtí, vždycky najdeme to, co potřebujeme, budeme hledat a nacházet potvrzení, a budeme odvracet zrak od všeho, co by mohlo našim zamilovaným teoriím být nebezpečné.“³⁷

Na tomto místě bych se zmínil ještě o Popperově tezi o jednotě metody, tedy názoru, že „všechny teoretické nebo generalizující vědy používají stejnou metodu, ať jsou to vědy přírodní nebo sociální.“³⁸ Netvrdí, že mezi nimi není žádný rozdíl, ale že „jsou v zásadě stejné“.³⁹ A tou společnou metodou je právě Popperova „hypoteticko-deduktivní“ metoda. Popper uznává existenci tří důležitých rozdílů mezi společenskými a přírodními vědami.⁴⁰ Kým potíže v provádění experimentů a v užití kvantitativních metod jsou rozdíly v míře, existence prvku racionality v sociálních situacích je druhovým rozdílem. Prvkem racionality míní to, že i když „lidé málokdy jednají docela racionálně ..., do jisté míry racionálně však nicméně jednají.“⁴¹ To by byl, podle Poppera, dobrým důvodem „nejen pro víru, že sociální věda je méně komplikovaná než fyzika, ale i pro víru, že konkrétní sociální situace jsou obecně méně složité než konkrétní situace fyzikální.“⁴²

V této souvislosti je zajímavá pasáž v Kontrarevoluci vědy, kde Hayek píše: „Fyzik, který chce pochopit problémy společenských věd pomocí analogie ze svého vlastního oboru, by si musel představit svět, ve kterém by přímým pozorováním poznal vnitřek atomů, avšak neměl by ani možnost experimentovat s kusy hmoty, ani příležitost pozorovat víc než vztahy poměrně malého počtu atomů v omezeném časovém úseku. Na základě svých znalostí různých druhů atomů by mohl budovat modely všech různých způsobů, jimiž se atomy mohou spojovat do větších jednotek, a těmito modely stále přesněji reprodukovat všechny charakteristiky těch několika málo případů, v nichž mohl pozorovat komplexnější jevy. Avšak zákony makrokosmu, které by mohl odvodit ze svého poznání mikrokosmu, by zůstaly vždy „deduktivní“, v důsledku jeho omezeného poznání dat komplexní situace by mu tyto zákony sotva kdy umožnily předvídat přesný výsledek konkrétní situace, a nikdy by je nemohl potvrdit řízeným experimentem- třebaže by je bylo možné vyvrátit pozorováním takových jevů, které by byly podle jeho teorie nemožné.“⁴³

Tady jsou výstižně shrnuty rozdíly mezi fyzikou a společenskými vědami. Do značné míry se Hayekovo stanovisko shoduje se stanoviskem Poppera. Existují však mezi nimi rozdíly, jednak zásadní a jednak rozdíly v míře, jaký význam přikládají jistým specifikám, a zejména co to znamená pro vědeckou metodu. Zatímco pro Poppera rozdíly v možnosti

provádět experimenty a kvantitativní metody, a zejména rozdíl spočívající v tom, že „vnitřek lidského atomu“ známe daleko přesněji než fyzikální atomy, nejsou důvodem pro existenci jiné metody v společenských vědách, a dokonce třetí rozdíl usnadňuje zkoumání sociálních situací, pro Hayeka jsou jednak tyto rozdíly, ale zároveň specifikum spočívající v tom, že společenské jevy představují „jevy organizované složitosti“ oproti „jevům neorganizované složitosti“ v přírodních vědách a také to, co se nazývá jako nemožnost detailní explanace lidského mozku samotným lidským mozkem, dobrým důvodem pro to, aby některé charakteristické postupy v přírodních vědách, či v samotné fyzice, nemohly být univerzálně použitelné.

Předtím než budu prezentovat Hayekův koncept metodologie společenských věd, bych krátce upozornil na Misesovu metodologii, kterou popíšu stručně pomocí knihy M.N.Rothbarda- *Ekonomie státních zásahů*.⁴⁴

Mises omezuje platnost Popperovy hypoteticko-deduktivní metody s kritériem falsifikace pouze na oblast fyziky a dále vychází z toho, že v oblasti lidského jednání neexistuje možnost provádět řízené experimenty, kde lze složitost zkoumaného rozložit na jednodušší prvky. Tím jsme omezeni pouze na pozorování komplexních jevů, které chceme vysvětlit, ale zároveň vzhledem k tomu, že se jedná o jevy složité, závislé na mnoha příčinných faktorech, které nemůžeme izolovat. To zároveň znamená, že takové jevy nelze používat k ověření či vyvrácení jakékoliv zákonitosti, což znamená, že nelze při zkoumání lidského jednání použít Popperovu falsifikační metodu. Na druhé straně ale disponujeme znalostí svých původních a základních axiomů. „Jsou to axiomy implicitně dané v samotné existenci lidského jednání, které mají ... absolutní platnost. Je-li ovšem platnost axiomů ... absolutní, musí totéž platit pro všechno, co lze z takových axiomů logicky vyvodit.“⁴⁵ Tím disponujeme možností pomocí deduktivní logiky odvozovat absolutně platné fundamentální pravdy o reálném světě, které jakékoliv pozorování nemůže vyvrátit. Touto metodologií by bylo možné označit jako axiomaticko-deduktivní metodu, kde zároveň ale neexistuje možnost touto metodou odvozené teorie vyvrátit pozorováním, či experimentem a tudíž je také zbytečné kritérium, pomocí kterého by se eliminovaly nepravdivé teorie, protože každá teorie získaná touto metodou je absolutně pravdivá.

Rád bych použil Popperovu myšlenku, která se týká rozlišení mezi procesem vymýšlení ideje a procesem jejího odůvodnění jako velmi vhodné rozlišení pro zkoumání metodologických problémů, rád bych ji použil také pro axiomaticko-deduktivní metodu. Vůbec nezpochybňuji „akt logického zdůvodnění“ pomocí dedukce z axiomů, ale samotný akt vymýšlení teorie má charakter, který lze těžko formalizovat jako dedukci, spíše obsahuje jistou intuici, či iracionální prvek. Vymyšlenou teorii pak vlastně testujeme tím, zda-li je možné ji logicky odvodit pomocí dedukce z přijatých axiomů, a to je vlastně kritériem její pravdivosti. Pokud ji není možné odvodit, potom teorie při axiomaticko-deduktivní metodě neplatí. Tímto rozlišením vůbec neměním základní postuláty této metody, tedy absolutní pravdivost přijatých teorií a její empirickou nevyvratitelnost. I pro samotný axiom musí existovat proces vymýšlení a proces „odůvodnění“. Tvrzení se stává axiomem, pokud odpovídá atributem axiomu.

Metodologie věd podle Hayeka

Když Hayek píše⁴⁶, že: „Někdo může akceptovat většinu základních myšlenek, na nichž je tento (hypoteticko-deduktivní) přístup založen, a přece mít pocit, že může být interpretován způsobem, který se na některé předměty nehodí.“, opisuje v podstatě své stanovisko k Popperově metodě. Hayek souhlasí s tím, že teoretické vědy mají deduktivní charakter a že neexistuje logický postup, jakým je indukce, která údajně obecná pravidla formuluje z pozorovaných faktů, protože „obecná pravidla jsou produktem tvůrčích činů

mysli, které nelze formalizovat.⁴⁷ Zároveň souhlasí s falsifikačním kritériem a odmítá kritérium verifikace.

Hayek ve své eseji Stupně vysvětlování, která je součástí jeho Studies⁴⁸ rozlišení mezi předměty věd podstatně problematizuje. Především vyčleňuje fyzikální vědy, které jsou specifické tím, že mohou provádět experimenty, kterými je umožněno pozorovat a řídit určující faktory. To zároveň fyzice umožňuje formulovat teorie popisující jednotlivé proměnné. Situace je ale jiná ve vědách, které se potýkají se složitými jevy, kde vystupuje velký počet proměnných, a kde není možné při pozorování izolovat jednotlivé proměnné. Hayek dále specifikuje skupinu věd, které označuje jako aplikované vědy fyziky, které jsem popsal v předchozím výkladu. Tyto vědy se potýkají s komplexními jevy se značným počtem proměnných, které nemohou izolovaně pozorovat, a které se snaží vysvětlit a pro jejich vysvětlení používají teorie, které jsou odvozeny ze zákonů fyziky. Tyto teorie představují kombinace fyzikálních principů, které vysvětlují jednotlivé proměnné, neobsahují novou znalost, jsou „pouze“ dedukcemi ze známých fyzikálních zákonů. I když aplikované vědy vysvětlují problémy vycházející z pozorování, odpověď na ně bude spočívat na samotné dedukci. Hayek dodává: „Jestliže můžeme v těchto případech hovořit o hypotézách, které vyžadují testování, musejí se hledat v postulátech (teoriích), že se ten nebo onen vzorec (kombinace fyzikálních zákonů) hodí na pozorovanou situaci, a nikoli v podmíněných tvrzeních, z nichž se vysvětlovací vzorec sám skládá a o nichž se má za to, že jsou pravdivá.“⁴⁹

To má význam pro provádění vědeckých předpovědí, které lze vymezit jako postup, kterým pomocí zákona, či teorie z tvrzení o existujících podmínkách odvodíme tvrzení o tom, co se stane. To lze prakticky chápat jako implikaci, tedy „jestliže nastanou jisté podmínky a,b,c-antecedent, pak nastane d-konzekvent“. Takové chápání nepřináší zvláštní obtíže ve fyzice. V situacích, kde je počet významných proměnných velmi velký, je to obtížnější. Pomocí fyzikálních zákonů sice dedukujeme, jaký stav nastane z jednotlivých proměnných, problém je ale v tom, že není možné testovat všechny možné kombinace proměnných a následně určit předpovídaný stav. Představuje to sice obtíž, kterou si je třeba uvědomovat, vůbec ale to neznamená, že by jsme nebyli schopni „porozumět světu“.

Ve vědách, kde se potýkáme se složitými situacemi, jakými jsou aplikovaná odvětví fyziky, biologické a společenské vědy, se snažíme zkoumaný jev vysvětlit pomocí znalosti významných prvků jevu. Z toho, co známe o chování významných prvků se snažíme pomocí dedukce popsat komplexní jev. Hayek píše: „Tento postup se liší od domněle normálního postupu fyziky v tom, že zde nevymýšlíme nové hypotézy nebo konstrukce, nýbrž je pouze vybíráme z toho, co již známe o některých prvcích jevu, v důsledku toho se neptáme, zda hypotézy, které jsme použili, jsou správné nebo zda konstrukce jsou vhodné, nýbrž zda faktory, jež jsme vydělili, jsou skutečně přítomny v určitém jevu, který si přejeme vysvětlit, a zda jsou náležité a dostatečné k vysvětlení toho, co pozorujeme.“⁵⁰ Kritériem pro zamítnutí teorií v těchto vědách je falsifikační kritérium. To znamená, že pokud podle teorie by při existujících podmínkách neměly jisté charakteristiky jevu nastat a pozorovaný jev ukáže tyto charakteristiky, je to důvodem pro revizi naší teorie.

Pro společenské vědy platí totéž, co platí pro jakoukoliv vědu, která má co do činění se složitými jevy, ale zároveň nám přibývají jistá specifika, vyplývající s rozdílných předmětů, zejména je to skutečnost, že „vnitřek lidského atomu“ známe daleko lépe než fyzikální atom. V tomto případě dedukujeme z premis, které nelze pozorováním zamítnout nebo přijmout. Nepochybujeme o jejich pravdivosti a „neměli bychom je mít za zamítnuté, i kdyby závěry z nich odvozené svorně odporovaly pozorování.“ A dodává, že „naším cílem při zkoumání faktů není zjistit, zda různé jednotlivé premisy, z nichž teorie vychází, jsou pravdivé, nýbrž testovat, zda je určitá kombinace nepochybných premis vhodná, aby

uspořádala známá fakta do smysluplného řádu a ... ukázala, proč lze očekávat pouze jisté druhy událostí, zatímco jiné se vylučují.“⁵¹

Závěr

Hayekova metodologie představuje originální koncept, který má mnoho společného jak s Popperovou, tak také s Misesovou metodologií věd, ale v některých aspektech se v důsledku značně liší. S Popperovou se shoduje v odmítnutí indukce, přijetím kritéria falsifikace a prvkem hypotetičnosti teorie. Zatímco podle Poppera jsou hypotézami veškerá netestovaná vědecká tvrzení, a i ty, které odolávají falsifikaci mají hypotetický charakter vzhledem k tomu, že jsou jen aproximacemi, které mohou být později lepší teorií nahrazeny, pro Hayeka se základní premisy v aplikovaných vědách mají za to, že jsou pravdivá a v společenských vědách mají nezpochybnitelný charakter, tedy charakter axiomů. Hypotetické jsou pouze „kombinace premis“ použitých pro vysvětlení jevu. A pouze „kombinace premis“ může být falsifikována, ne však výchozí premisy. Z Hayekova výkladu je dokonce implicitně zřejmé, že „čistou“ Popperovou metodou nelze odůvodňovat teorie nejen ve společenských, ale ani v aplikovaných vědách fyziky. Co se týče Misesova konceptu, společnou mají hlavně také deduktivní metodu a odmítnutí indukce, a zejména axiomatický prvek. Mimo to, že Hayek podstatně rozlišuje situaci v přírodních vědách oproti oběma konceptům, oproti Misesovi ho hlavně odděluje prvek hypotézy a falsifikace u Hayeka. Jeho metodologie je jakýmsi středním řešením mezi Popperem a Misesem.

Osobně si myslím, všechny tři koncepty vychází z dosti podobného rozlišení předmětů věd, ty rozdíly, z kterých vycházejí jsou značně podobné. Nezpochybňuji, že existují značné rozdíly. Chci obhájit tezi, že i z toho vymezení rozdílů, které je jim společné, lze implikovat jisté stejné charakteristiky, jaké by měla mít metoda společenských věd. Jakýmsi průnikem pro tyto koncepty je Popperovo vymezení rozdílů, tedy rozdíly v použitelnosti kvantitativních metod a v možnosti provádět experimenty, jako rozdíly v míře, a daleko lepší znalost „lidského atomu“ než fyzikálního atomu jako rozdíl v druhu. I z těchto tezí lze implikovat, že v společenských vědách není možné odůvodňovat teorie pomocí experimentů, či kvantitativních metod přinejmenším v té míře jako ve fyzice. Což by v případě Popperovy metody znamenalo „oslabení“ prvku empirické vyvratitelnosti teorie. Z třetího rozdílu vyplývá jakési „posílení“ základních premis ve společenských vědách. Zejména u Hayeka najdeme hlubší diskusi o charakteru zkoumaného, organizovaná vs. neorganizovaná složitost jevů, atd. Rozdíl mezi jednotlivými koncepty je v tom, jaké důsledky vyvozují ze specifík předmětů věd pro metodu vědy. Zatímco pro Poppera to není důvodem pro zamítnutí jeho teze o jednotné metodě věd, pro ostatní je to dobrým důvodem k jiným řešením. Misesův koncept evidentně odmítá jednotnou metodu, vlastně je postaven na tvrzení, že „u člověka“ je to zásadně jiné. Lidské chování je vzhledem ke proměnlivosti svého poznání v čase, také proměnlivé a nemůže proto logicky vykazovat konstantní rysy.

Literatura:

Přepis části tiskové konference o budoucnosti EMU. Terra Libera, ročník 2, 2001, srpen, s.4
HAMPL,M.: Metodologické problémy ekonomie jako nominalistické vědy. Politická ekonomie,2000,č.1,s.25-35
HAYEK,F.A.: Kontrarevoluce vědy.Praha,Liberální institut.1995,
HAYEK,F.A.: Studies in Philosophy, Politics and Economics. London,Routledge & Kegan Paul.1967
JEŽEK,T.(ed.): Zásady liberálního řádu.Praha,Academia.2001,

JONÁŠ, J. a kol.: Oslava ekonomie, Academia, Praha 1994
 LOUŽEK, M.: Spor o metodu mezi rakouskou ekonomickou školou a německou historickou školou jako nejvýznamnější metodologický spor v dějinách ekonomie. Politická ekonomie, 1999, č.4
 PAVLÍK, J.: Hayekův Sensory Order: Jednota svobody a řádu událostí v neuronové síti. Acta Oeconomica Pragensia, 2000, mimořádné číslo
 POPPER, K.R.: Bída historicizmu. Praha, Oikoymenh. 2000,
 POPPER, K.R.: Logika vědeckého zkoumání. Praha, Oikoymenh. 1997,
 ROTHBARD, M.N.: Ekonomie státních zásahů. Praha, Liberální institut. 2001.
 SLOUKOVÁ, D.: Základní otázky a vztahy filosofie a metodologie. Praha, VŠE 1993,
 ŠTASTNÝ, D.: Je Methodenstreit minulostí?. E-Logos, 2001, ISSN 1121-0442

¹) POPPER, K.R.: Logika vědeckého zkoumání. Praha, Oikoymenh. 1997, str.8

²) Tamtéž, str.9

³) Tamtéž, str.9 Popper cituje A.Einsteina, který hovoří o „hledání oněch nejobecnějších zákonů...z nichž lze získat obraz světa čistou dedukcí. Není žádná logická cesta, vedoucí k těmto...zákonům. Lze se jich dobrat jen intuicí založenou na čemsi jako je intelektuální láska k předmětům zkušenosti.“

⁴) POPPER, K.R.: Logika vědeckého zkoumání. Praha, Oikoymenh. 1997, str.33

⁵) HAYEK, F.A.: Kontrarevoluce vědy. Praha, Liberální institut. 1995, str.16

⁶) Tamtéž, str.16

⁷) Tamtéž, str.20

⁸) Tamtéž, str.20

Hayek to explicitně neoznačuje jako metodologický esencialismus, ale z jeho formulace to je zřejmé: „víra, že „idejím“ věci přináležejí určitá transcendentální realita, a že analýzou těchto idejí se můžeme dozvědět něco nebo všechno o attributech skutečných věcí.“

⁹) Tamtéž, str.20

Stejným překážkám museli čelit, či lépe řečeno jim čelí dodnes i společenské vědy. Nevím, jestli jsou to ty nejdůležitější, ale rozhodně představují překážky. Reliktem zdůrazňování děl myslitelů, které lze zařadit spíše do dějin vědecké disciplíny než mezi prezentaci jejich soudobých vědeckých poznatků, je středoškolská výuka společenskovědních předmětů. Její základem je podle mé zkušenosti prezentace „velkých osobností minulosti“. V případě ekonomie se jedná zejména o Aristotela, A.Smithe, K.Marxe a J.M.Keynesa, popřípadě se ještě zmiňuje M.Friedman.

Nominalismus vs. esencialismus rozebírá M.Hampl ve svém článku Metodologické problémy ekonomie jako nominalistické vědy. Politická ekonomie, 2000, č.1, s.25-35. Podle Hampla: „Rozdíl mezi oběma přístupy (esencialismem a nominalismem) nejlépe vynikne při pohledu na jejich nástroje zkoumání. Základem přírodní vědy jsou kvantitativní metody, experiment, modelování a testování hypotéz. Sociální vědy se naproti tomu kvantitativním metodám do značné míry vyhýbají, v úvahách preferují intuitivní uvažování a své hypotézy téměř nepodrobují testům, protože při dané metodologii většinou neví, jak je testovat...“ Metodologický nominalismus ale vůbec nepředstavuje, a ani neimplikuje kvantitativní metody. Ten představuje (vědeckou) metodu poznání, která se snaží pochopit skutečným věcem přímo jejich studováním, na rozdíl od metodologického esencialismu, který svoje úsilí směřuje na hledání esencí, podstat skutečných věcí. Matematika se v přírodních vědách uplatnila ne kvůli přesnosti, ale proto, že to, co bylo pro vysvětlení důležité, bylo měřitelné.

¹⁰) Tamtéž, str.17

¹¹) Hayek nazývá scientismem otrocké napodobování metod a jazyka Vědy, a nikoliv obecným duchem nezaujatého zkoumání.

¹²) HAYEK, F.A.: Studies in Philosophy, Politics and Economics. London, Routledge & Kegan Paul. 1967, str. viii

„Readers of some of my earlier writings may notice a slight change in the tone of my discussion of the attitude which I then called „scientism“. The reason for this is that Sir Karl Popper has taught me that natural scientists did not really do what most of them not only told us that they did but also urged the representatives of other disciplines to imitate. The difference between the two groups of disciplines has thereby been greatly narrowed and I keep up the argument only because so many social scientists are still trying to imitate what they wrongly believe to be the methods of the natural sciences.“

¹³) HAYEK, F.A.: Kontrarevoluce vědy. Praha, Liberální institut. 1995, str.21

¹⁴) Tamtéž, str.21

¹⁵) Tamtéž, str.21

-
- ¹⁶) Převzato z HAYEK, F.A.: Studies in Philosophy, Politics and Economics. London, Routledge & Kegan Paul. 1967, str. 5
- ¹⁷) HAYEK, F.A.: Kontrarevoluce vědy. Praha, Liberální institut, 1995, str. 22
- ¹⁸) Tamtéž, str. 27
- ¹⁹) Tamtéž, str. 27
- ²⁰) Tamtéž, str. 27
- ²¹) Hayekově práci The Sensory Order se věnuje ve svém článku Ján Pavlík; viz PAVLÍK, J.: Hayekův Sensory Order: Jednota svobody a řádu událostí v neuronové síti. Acta Oeconomica Pragensia, 2000, mimořádné číslo.
- ²²) HAYEK, F.A.: Kontrarevoluce vědy. Praha, Liberální institut. 1995, str. 27
- ²³) HAYEK, F.A.: Kontrarevoluce vědy. Praha, Liberální institut. 1995, str. 29
- ²⁴) Tamtéž, str. 37
- ²⁵) Tamtéž, str. 24
- ²⁶) Tamtéž, str. 22
- ²⁷) Viz. POPPER, K.R.: Logika vědeckého zkoumání. Praha, Oikymenh. 1997. a také HAYEK, F.A.: Kontrarevoluce vědy. Praha, Liberální institut. 1995, str. 66
„Objektem vědeckého poznání nikdy není totalita všech jevů pozorovatelných v daném čase a místě, nýbrž vždy pouze určité vybrané aspekty, a podle toho, jak klademe otázku, tatáž časoprostorová situace může obsahovat libovolný počet rozličných objektů poznání. Lidská mysl není nikdy schopna uchopit „celek“ ve smyslu všech rozmanitých aspektů nějaké reálné situace.“
Lidské vnímání je tedy selektivní vzhledem k možným aspektům pozorované věci. Lze připustit, že lidské poznání působí jako jistý selektor.
- ²⁸) JEŽEK, T.(ed.): Zásady liberálního řádu. Praha, Academia. 2001, str. 73
- ²⁹) Tamtéž, str. 73
- ³⁰) POPPER, K.R.: Bída historicizmu. Praha, Oikymenh. 2000, str. 112
- ³¹) JEŽEK, T.(ed.): Zásady liberálního řádu. Praha, Academia. 2001, str. 74
- ³²) JONÁŠ, J. a kol.: Oslava ekonomie, Academia, Praha 1994, str. 188
- ³³) Tamtéž, str. 188
- ³⁴) Viz poznámka 26) a dále
Hayek, F.A.: Studies in Philosophy, Politics and Economics. London, Routledge & Kegan Paul. 1967, zejména str. 4
- ³⁵) Viz poznámky 6), 7), 8)
- ³⁶) POPPER, K.R.: Bída historicizmu. Praha, Oikymenh. 2000, str. 107
- ³⁷) Tamtéž, str. 108
- ³⁸) POPPER, K.R.: Bída historicizmu. Praha, Oikymenh. 2000, str. 105
- ³⁹) Tamtéž, str. 105
- ⁴⁰) Tamtéž, str. 113
- ⁴¹) Tamtéž, str. 112
- ⁴²) Tamtéž, str. 112
- ⁴³) HAYEK, F.A.: Kontrarevoluce vědy. Praha, Liberální institut. 1995, str. 41
- ⁴⁴) ROTHBARD, M.N.: Ekonomie státních zásahů. Praha, Liberální institut. 2001, str. 20-21
- ⁴⁵) Tamtéž, str. 20
- ⁴⁶) JEŽEK, T.(ed.): Zásady liberálního řádu. Praha, Academia. 2001, str. 74
- ⁴⁷) Tamtéž, str. 74
- ⁴⁸) Hayek, F.A.: Studies in Philosophy, Politics and Economics. London, Routledge & Kegan Paul. 1967, str. 3-21, která je přeložena v JEŽEK, T.(ed.): Zásady liberálního řádu. Praha, Academia. 2001, str. 73-89
- ⁴⁹) JEŽEK, T.(ed.): Zásady liberálního řádu. Praha, Academia. 2001, str. 77
- ⁵⁰) JEŽEK, T.(ed.): Zásady liberálního řádu. Praha, Academia. 2001, str. 80
- ⁵¹) Tamtéž, str. 81
I když citovaná část se v Hayekově práci vztahuje k části pojednávající o vysvětlení teorie vývoje přirozeným výběrem různých organismů. Z výkladu je zřejmé, že platí i pro společenské vědy.